

Harald Gaski:

Resitasjon og musikk utdyper teksttolkningen

Litt om boka, CDen og teaterstykket *Beaivi, áhčážan*

Verket *Beaivi, áhčážan (Solen min far)* utgjør på sett og vis en egen trilogi. Trilogien består av ei bok med dikt som er nummerert og to CD-sett. Den ene CD'en (CD 4) er musikk som Nils-Aslak Valkeapää og Esa Kotilainen laget til Dalvadis-teaterets oppsetning *Beaivi, áhčážan*, basert på et utvalg tekster fra boka. Dalvadis-teateret var lokalisert i Karesuando i Nord-Sverige. De turnerte med stykket *Beaivi, áhčážan* i store deler av det nordsamiske bosetningsområdet i 1988. De sier selv om stykket at det er en forestilling unnfanget av sola, født av sola, en strøm i livets sirkel, en forestilling som forsvaret retten til eksistens for sårbare kulturer. Det andre CD-settet (CD 10) består av fire CDer hvor Valkeapää selv leser opp diktene i boka. Framførelsen er ispedd musikken fra CD 4.

I denne artikkelen ønsker jeg å se nærmere på samspillet mellom musikken og opplesningen av dikt fra boka som omhandler ulike tildragelser under et samisk marked. Diktene fra 381 til og med 395 i *Solen, min far* er interessante som eksempler på Nils-Aslak Valkeapääs innlevelsessevne i hvordan det kan ha vært på markeds plassene i gamle dager.

Fotografiene i den samiske originalen er ikke med i den skandinaviske oversettelsen *Solen, min far*. I *Beaivi, áhčážan* danner fotografiene en opptakt til skildringa av markedet. Valkeapää bruker gamle fotografier fra bl.a. Bossekop-markedet i Alta, samt av reinraider med pulkene fulle av salgsvarer på tur til markedet. Før disse bildene igjen er det fotografier av ulike næringsaktiviteter som en kan tenke seg bidro til den fangst og det utkomme som en senere dro til markedet for å selge. På denne måten slår fotografiene i originalen an tonen allerede før en leser diktene.

Første dikt i sekvensen framhever markeds plassen som et møtested fullt av liv:

på marknads plassen

vippar kuftekantene

liv, gytelass

også eg
ukjende menneske
for meg sjølv og
(nr. 381)

Begrepet gyteplass gir assosiasjoner til dyreriket, til paring og skaping av nytt liv. Det kan oppfattes positivt som et møtested, men det kan også tolkes som en mer ironisk kommentar til det som foregår på markedsplassen, at menneskene der oppfører seg som gytende fisk, at de lar seg styre av sine kjødelige behov. Vi finner den samme tanken i en gammel samisk joiketekst som beskriver markedsplassen Langnes i Tana som en “gieibmebovni” (direkte oversatt “en kåt tue” eller “paringstuen”), altså et paringssted. Allerede i det påfølgende diktet heter det da også:

på marknadsplassane
leitar dei etter
kvinne
mann
gud ...

(nr. 382)

– altså samlingssted i videste forstand.

Dikt nr. 386 er en morsom sammenstilling av et kjærlighetsminne og den febrilske fallbydinga ved handelsbodene:

kjøp, min venn, eit vove teppe
ulven
åt opp jenta min
alt i fjor haust
å for ei ulykke
der går ho no som kone
attmed hella ved den store fjorden
allereie barn som græt
kjøp, min venn, eit vove teppe

(nr. 386)

Jeg-personen minnes hvordan en annen mann tok fra ham kjæresten, i diktet uttrykt som at “ulven åt opp jenta mi” Dette henspiller på en gammel, tradisjonell joik, hvor rivalen også blir omtalt som ulv. Den joiken er tegnet ned tidlig på 1900-tallet, og kan oppfattes som en smedejoik om en mann som aldri kom seg på frierferd. Mens første linje i joiken sier at “ulven åt opp frierreien”, slik at mannen ikke kom seg på frierferd, så heter det i Valkeapääs dikt at ulven har spist opp jenta hans; altså stukket av med kjæresten. På denne måten trekker Nils-Aslak Valkeapää paralleller til tradisjonell samisk kultur i sine tekster og viser kjennskap til og beherskelse av tradisjonelle uttrykksmåter som gjennom tidene har vært den muntlige kulturens poetiske form, nemlig joikepoesien. Diktet er en lek med tradisjonen, samtidig som det viser oss den evige aktualiteten i svikefull kjærlighet. Denne scenen var da også noe av det mest humoristiske i teateroppsetningen til Dalvadis, der kvinnene i stykket kappes om å selge sokker til de forbipasserende (se dikt nr. 391 nedenfor), og der de første ordene i diktet “oastt’ olbmán” (kjøp min venn) ble gjentatt på en slik måte at de laget en egen rytme i framsielsen av replikken.

Midt i sekvensen lar jeg-personen seg forføre

viljen var der nok
men så tok kjøtet til å kjennast
lysta
tankana vart lamma ...,

(nr. 389)

før han mot slutten våkner opp av rusen, og slår fast:

eg minnest nok
at eg ikkje minnest
ønskjer ikkje å minnast heller

(nr. 393)

Og så med ett har alle dratt sin vei igjen, bare tomheten er tilbake:

og så med eitt
forsvann
fór, kvar til sitt
finst det noko tommare
enn den tømte marknadsplassen

(nr. 394)

hvorpå jeg-personen konkluderer med at her er det best å returnere

til fjells, til fjells

(nr. 395)

Han drar tilbake til det kjente og trygge, til vidda der han føler seg hjemme. Det er det beste stedet å døyve både bonanger og såre minner om tapt kjærlighet.

Dette er en en tolkning og parafrase av diktsekvensen. Det er videre interessant å lytte til hvordan sekvensen høres ut i Nils-Aslak Valkeapääs egen resitasjon av diktene på CD 10C. Den starter med svak musikk i bakgrunnen på diktene 381-386. Så kommer det inn nye lyder, bl.a. en slags sukke-, stønne- eller snøftelyd, som kan gi assosiasjoner i flere retninger. Én assosiasjon går i retning av de lydene reinen lager, som vel best kan beskrives som støtwise snøft, men når det i tillegg introduseres en annen lyd som nærmest høres ut som hud som møter hud rett etter at opplesningen av dikt 390 er ferdig, går tankene heller i retning av en lydlig illustrasjon av tematikken i diktene 389-391

eg visste nok

eg lova nok

aldri meir

men atter

vakna

kjøtet

sevja byrja flyte

(nr. 390)

Nils-Aslak fortalte meg første gang jeg lyttet igjennom CDen sammen med ham selv at “hud-lyden” var det Esa Kotilainen som laget ved at han klappet seg på sin egen nakne mage under lydopptaket. Etter dette blir fløytelyden som har ligget i bakgrunnen mer framtrædende, og musikken har fremdeles den samme faste, eggende, rytmen. Det påfølgende diktet, dikt nr. 391, er da heller ikke primært et dikt om å kjøpe sokker, selv om det innledes med utropet: “kjøp, min venn, eit sokkepar.”

kjøp, min venn, eit sokkepar

men ikkje sokkar

sokkane er ingen stad å sjå

slikt kan det jo også

dit

lat oss fara dit ...

(nr. 391)

Under overflaten syder erotikken. Sökkene er ikke å se noe sted, derimot finner de to elskende et sted de kan stikke seg unna. I den samiske originalen heter det “mannu dovkkoo”, som er imperativ dualis, og betyr ordrett: La oss to gå dit! Lestene og sökkene blir til metaforer for det som fører til at “stega letna / føtene til himmels.”

Det er på dette stedet i CD-innspillingen at en munter og humoristisk joik tar til å høres, først lavt og langt borte, men så øker den i styrke og blir dominerende. Det er en kvikk joik, full av liv og glede, som bringer tankene til det lekende livet på markedsplassen, og til gleden over livet i det hele. Uansett hvor Nils-Aslak opptrådte med nettopp denne joiken, så hadde han alltid et smil om munnen og et lurt glimt i øyet. Det husker jeg fra våre felles Joikepoesiforestillinger diverse steder i verden, samt fra den internasjonale turneen han gjorde året før OL på Lillehammer i 1994. De intime lydene på plata fortsetter etter at joiken er over, en slags stønnelyder, som gir seg når resiteringen av dikt nr. 392 begynner:

fekk eg

gav eg

selde eg

betalte eg

mista eg

fekk eg att

(nr. 392)

Denne resiteringen er derimot akkompagnert av en repeterende trommelyd, som er ment å bringe assosiasjonene videre til neste dikt, det mer bondeanger-aktige om ikke å ønske å minnes etter å ha våknet av rusen (se dikt 393 over). Trommen slår i takt med bakrusen, og diktet følges da også av det melankolske farvel med den tomme markedsplassen. For den som er kommet ned fra vidda for å kjøpe og selge varer, er det nå bare å returnere tilbake til vidda, “duoddarii, duoddarii” – som det står i originalen – altså til vidda, mao. til fjells!

Det er en interessant parallell til nettopp driftene, paringa og angeren i et par dikt i boka *Så fjernt det nære*. Her settes tematikken inn i en annen sammenheng. Det første diktet i boka er om Sola, som får dikter-jeget til å leve og klinge

Sol
Sola joikar eg
ho joikar
i meg ...

Det andre diktet er om døden

Død,
Døden tenkjer eg på

Dette tvinger fram en

... Tung audsleg joik
Åleine
Stilla,
gneg
Haust
farger lukter lydar
reint, nake
lidings joik

før han altså i tredje diktet tenker på livet

Liv
Livet tenkjer eg på, ...

men likevel konkluderer med at

og eg
ein einstøing
langt av lei
fallen ut or Livsens flokk

I diktet om døden, nevnes livet som dens motpart, og likeledes i diktet om livet, opptrer døden som en kontrast. Lest mot denne bakgrunnen, får paringsleken en annen dimensjon, mer som et minne og som noe som må til for at livet skal fortsette, uten at dikter-jeget lenger engasjerer seg i saken. Det er også andre paralleller og hentydninger til intratekstualiteten – det at kunstneren viser til og kommenterer andre

sider ved egen kunstnerisk praksis – i Nils-Aslak Valkeapääs diktning, f.eks. om dikter-jeget som har hoppet av livets sirkel, og til den flerkunstneriske tilnærmingen og presentasjonen av beslektede temaer, som f.eks. i maleriene. Det meget kjente bildet av den svevende *noaidien*, sjamanen, med det todelte hodet som vender både til høyre og venstre, er en kommentar til diktet foran om dikter-jeget som har falt ut av livets flokk. Det kan tolkes som bilde på død eller total tilbaketrekning fra samfunnslivet, samtidig som det også reflekterer noaidiens posisjon som den som ser begge veier, både bakover i tiden som den kunnskapsrike tradisjonsbæreren og framover som den som ser hva som er i vente.

I denne lille artikkelen har imidlertid hovedpoenget vært å tolke diktsekvensen i en audio-kontekst, der forfatterens opplesning og musikkarrangementet som hører til, understreker de poengene som allerede ligger i teksten – altså en typisk valkeapääsk all-kunstnerisk produksjon, der tekst, lyd og bilde spiller på lag og utvider forståelsen, samtidig som den bidrar til å utdype tematikken ved å bruke flere uttrykksmåter.

Harald Gaski er professor i samisk kultur og litteratur ved Samisk høgskole og ved UiT Norges arktiske universitet.